

Obranné systémy Prahy v raném středověku

Od doby, kdy si Přemyslovci vyvolili skalnatý ostroh nad soutokem Vltavy a Brusnice za svůj hrad a pražská dolina se stala mocenským centrem raně středověkého státu, vyvstal problém vojenského zajištění zdejšího území. Přemyslovci se museli těmito otázkami zabývat a řešit je podle soudobých názorů a prostředků. Nám se však z těch časů dochovaly jen značně kusé zprávy, jež k této problematice neposkytují přímé informace, a nezbývá tedy než představy o tehdejší vojenské strategii pozvolna rekonstruovat z poznatků shromažďovaných výzkumy a čas od času korigovat jejich platnost.

Původně se hledalo řešení obrany Prahy v soustavě hradisek, jež obklopovala v širokém prstenci přemyslovské rezidenční sídlo a jejichž zhruba radiální rozložení nabízelo úvahu, že šlo o záměrně vytvořený opevňovací systém. Do tohoto prstence pevností se počítala hradiska Butovice, Šárka, Zámka u Bohnic, Hostivař a Vyšehrad, případně i některá další výšinná sídliště, jako Baba nad ústím Šáreckého potoka do Vltavy, Farka nad Trójou, Libušák nad Rokytou, nebo i některé lokality vzdálenější. Oporu pro tyto úvahy přinášely studie o obranném systému Kyjeva, obklopeného v 9. až 11. století několika liniemi hradišť.¹ Podrobnější průzkum hradisek v pražské krajině však řešení obrany přemyslovského panovníckého sídla obdobnou soustavou pevností zpochybnil.

Butovické hradisko leží na mohutné ostrožně nad Dalejským údolím, ze tří stran je obtéká Prokopský potok, nad nímž se strmé stráně zvedají do výše 60 až 70 m. Šíje spojující hradisko s náhorní plošinou je zabezpečena dvěma pásy valů, vzdálených od sebe asi 200 m. Před nimi se rozkládalo rozlehlé předhradí. Plocha hradiska má rozlohu bezmála 9 hektarů a nejstarší stopy osídlení jsou zde zachyceny již z mladší doby kamenné, eneolit je zastoupený zejména kulturou řivnáčskou a zdejší poloha nezůstala opuštěná ani v době bronzové. K druhému největšímu rozkvětu hradiska došlo za slovanské éry ve starší a střední době hradištní, vrcholilo v 9. století a na jeho sklonu zaniklo. Z časů po založení Pražského hradu nejsou zde zaznamenány žádné nálezy.²

Šárecké hradisko je rovněž obnoveným dědictvím pravěku a svou rozlohou 78,4 ha patří k největším u nás. Rozkládá se na výšině uzavřené ze tří stran hlubokým údolím Šáreckého potoka a strmé buližnickové stráně je činí téměř nepřístupným, zejména na severu. Mírnější východní stranu zajišťovaly valy, jež dotvořily složitou pevnostní soustavu se dvěma podhradími. Na hradisku je doloženo téměř souvislé osídlení již od neolitu, největšího významu nabylo v pozdní době kamenné a pak za slovanské starší a střední doby hradištní. Jeho existenci lze sledovat ještě kratší dobu po vzniku Pražského hradu.³

Rozlehlé ostrožny Baba a Na Farkách, ležící přibližně proti sobě vysoko nad Vltavou na severu Prahy, Slované vůbec nevyužili, podle posledních výzkumů šlo výhradně o pravěká výšinná sídliště.

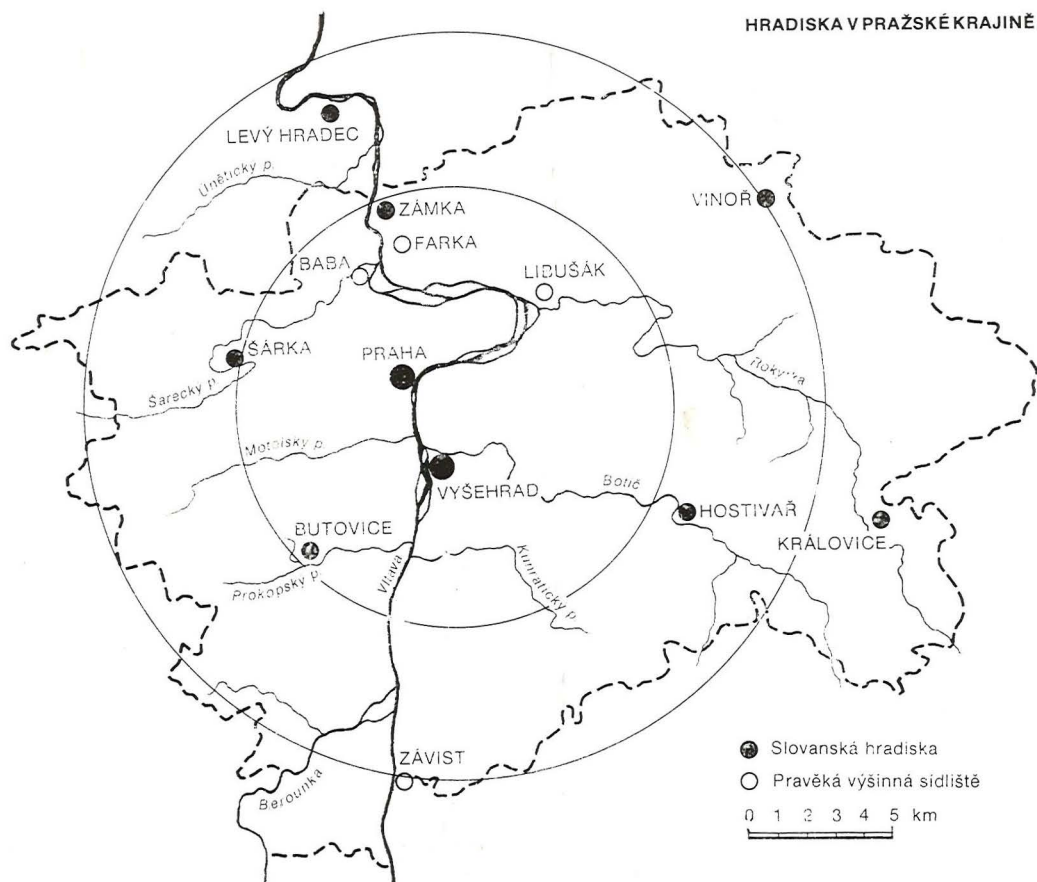
Obnovili si však jiné výšinné sídliště severně od Bohnic, hradiště Zámka. Jde o trojúhelníkový ostroh o rozloze zhruba 7 ha, zvedající se příkrými skalnatými stráněmi asi 60 m nad Vltavou a Drahanskou roklinou. Splňuje ideálně všechny podmínky k vybudování hradiška, jež bylo téměř nedobytné. S předhradím je spojovala jen úzká šíje zajištěná valem. Slované osídlení je zde doloženo již od 6. století, ale k plnému rozkvětu hradiška došlo až na přelomu 8. a 9. století.⁴

Hostivařské hradiško je situováno na ostrohu položeném asi jen 40 m nad Botičem, jeho svahy postrádají strmosti a rovněž šíje spojující hradiško s ostatní plošinou je značně široká. Nedostatky přirozené polohy nahrazovalo mohutné opevnění ze dřeva, hlíny a kamene, jež vzniklo ve starší době hradištní, kdy hostivařská pevnost již plnila svou funkci. Stopy po požáru hradby jsou dokladem bojů o hradiško a snad i jeho dobytí.⁵

V souboru pražských hradišek je pak výjimkou Vyšehrad, který podle novodobých výzkumů vznikl až v průběhu 10. století,⁶ tedy dlouho po založení Pražského hradu, opět na místě původního výšinného eneolitického sídliště.

Úvaha o systému pevností vybudovaném záměrně k zajištění centra raně středověkého přemyslovského státu nenachází tedy opory. Až na Vyšehrad jsou všechna zdejší slovanská hradiška staršího původu a po vzniku Pražského hradu již nefungovala, anebo zvolna zanikala. Idea promyšlené pevnostní soustavy nebyla však ani nadále zcela opuštěna, její původ se hledal někdy v 7. století s tím, že sloužila k ochraně velkého obchodního střediska a pozvolna zanikla zastaráním hradišek, z nichž jen některá přetrvávala do 10. století.⁷ Protohistorické výrobní a obchodní centrum doložené nálezy z povodí Dejvického potoka dosahovalo svého největšího rozkvětu v 5. století a teprve na sklonku této éry lze sledovat pronikání slovanských kmenů do jeho území.⁸ V době budování slovanských hradišek v pražské krajině dejvické obchodní středisko již neexistovalo a představu o záměrně vybudované soustavě slovanských pevností s ním nelze spojit, naopak z dob rozvoje obchodního centra zcela postrádáme doklady o funkci těchto hradišek. Za velkých kmenových přesunů, jaké probíhaly ve 4. a 5. století, nezbývalo ostatně času na náročnou stavbu hradišť, podmínky k jejich vzniku se vytvořily až po určité době usedlejšího života.⁹

Slované se usídlovali v oblastech kultivovaných již v předchozích dobách, jednotlivá sídelní území byla zpravidla oddělena lesostepními porosty. Zdá se, že zemědělský systém života zajišťoval izolovaným sídlištním enklávám relativní hospodářskou soběstačnost a omezoval potřeby výraznější komunikace. S rozvojem osídlení začaly narůstat antagonistické vztahy a přicházely i hrozby vnějších nájezdů. Zemědělci se chránili kolektivním budováním pevností, zpočátku malých, později stavbou rozměrných hradišek, kam se mohli v nejistých dobách uchýlit se svými rodinami a majetkem.¹⁰ Stavba hradišek vyžadovala obrovské pracovní úsilí, znalosti stavebních technik a řemesel, narubání a navedení nespočetných kmenů a přemístění značných kubatur zeminy. Tato kolektivní díla jednotlivých sídelních oblastí se nemohla uskutečnit bez rozvinutých forem společenské organizace, jejíž představitelé také

nacházeli na hradisku své sídlo. Jiná skupina, která se trvale usazovala na hradisku nebo v jeho bezprostředním okolí, byli specializovaní řemeslníci, kterým středisko hradské oblasti jednak zajišťovalo základní existenci, ale poskytovalo i lepší kontakt s celým zemědělským zázemím.¹¹ Šlo v podstatě o nadstavbové funkce hradiska. Jeho hlavním posláním bylo poskytnutí útočiště místním obyvatelům v čase ohrožení, kdy nevelké společenství jednotlivé oblasti nebylo samo schopno aktivního vojenského odporu, ale jen pasivní obrany. V pražské krajině nebylo poslání hradisek bezpochyby odlišné a z jejich rozmístění v terénu lze sotva vyvozovat hlubší záměr.

Separovaná území soběstačných zemědělských společenstev poskytovala jen zvolna svým předákům výraznější podněty k rozvinutí politických ambicí. Teprve v 9. století lze sledovat jejich zvýšenou aktivitu, jak naznačují torzální záznamy soudobých análů. Docházelo zřejmě ke sdružování sousedících hradských oblastí a pod tlakem vnějšího ohrožení i k dočasněmu širšímu spojení, ale se sociálním rozvojem narůstaly i vzájemné antagonistické vztahy.

Ve fuldských análech je k roku 845 zmínka o křtu čtrnácti „ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis“ (z knížat českých se svými lidmi), uskutečněném patrně v Řezně. Nepochybně šlo o skupinu vévodů lokálních sídelních oblastí, kteří si již vybudovali nezávislé postavení a měli svou družinu, s jejíž pomocí se prosazovali a zajišťovali „mír“ na území, kterému vládli.

Ze společného rozhodnutí přijmout demonstrativně křesťanství, a tak odstranit důvody násilných misijních akcí proti své zemi, lze soudit na jisté formy kolektivního řešení společných problémů, osvědčovaných i v následujících dobách za různých vojenských konfliktů s frankou říší.

V těch časech vládli již ve středních Čechách Přemyslovci, kteří si vybrali za své hradisko Levý Hradec. Pod jejich správou spadala i pražská krajina. Nelze proto hledat vyšší mocenský útvar v žádném z prstence hradisek okolo Prahy; zdá se, že nepřekročila lokální obrannou a společenskou funkci svého sídelního území. Patrně sloužila i za sídlo místního předáka. Ze struktury jednotlivých hradisek lze vytušit značné rozdíly v jejich postavení i významu, avšak torzálnost informací nedovoluje zatím utvořit si o tehdejším sociálním systému pevnější představy.

Šlo o to, který kmen a která osobnost budou mít více sil a možností prosadit vývojové trendy sociálního a ekonomického procesu v zemi a stanout v čele hnutí soustřeďujícího jednotlivá území ve vyšší společenskou organizaci státu. Vyžadovalo to násilné podrobení jednoho sociálně politického útvaru druhým, vojenskou destrukci politických funkcí ostatních kmenových knížectví a jejich absorpci. V tomto násilném integračním procesu dostali se do popředí Přemyslovci, kteří stáli již po řadu generací v čele českého kmene. Snad tomu napomohly i platy, které jim za „mír a ochranu“ vcelku pravidelně plynuly z tržního tábořiště dálkového obchodu v pražské kotlině, jež se v těch časech v důsledku některých geopolitických změn v zemích za Alpami znovu rozvíjelo.¹² Přemyslovcům se tak otevřela možnost jistějšího a atraktivnějšího odměňování družiníků, než jak dovoľovaly běžné naturální tributy odváděné zemědělským obyvatelstvem, případně nejisté válečné kořisti. Platy kupců zavazovaly Přemyslovce zajišťovat ochranu kupeckého tábořiště a jejich cest; k tomu účelu si patrně vybudovali na vcelku málo příhodném ostrohu nad Brusnicí strážniště, které se ukázalo natolik výhodné, že sem přemístili své sídlo.

Ozbrojená družina byla jediným nástrojem vlády a vykonavatelem pokynů panovníka, plnila funkce vojenské i exekutivní a zastávala úkoly prvotního státního i fiskálního aparátu. Kníže ji za to musel vydržovat i odměňovat a byl na její věrnosti a poslušnosti zcela závislý. Proto za příslib „ochrany a míru“ požadoval odvádění tributů od dosud svobodných obyvatel a tím je učinil právně závislými na panovnické a státní moci; šlo o prvou fázi feudalismu začínající momentem, kdy panovník z titulu hlavy státu požadoval pro sebe část produkce dosud svobodných obyvatel, aby z těchto výnosů vydržoval nástroj své moci.¹³ Moc panovníka však dosahovala jen tam, kam mohl se svou družinou fyzicky zasahovat.¹⁴

Celý mobilní aparát, udržovaný ve stálé jízdní pohotovosti, byl soustředěn na knížecím hradě. Dispozice a struktura hradu byla produktem své doby. Na rozdíl od dřívějších hradisek, budovaných pro pasivní strategii a jako útočiště okolních obyvatel, které v poklidných časech zelo z převážné části prázdnotou, byl nový typ kvalitativně odlišný. Koncentroval vojenský potenciál, který odtud aktivně působil v širokém akčním rádiu vně hradu, kde potlačoval místní rozpory a rozbroje a čelil vnějšímu ohrožení vsícným útokem. Půdorysný rozsah hradu se ve srovnání s dřívějším typem sice zmenšil, ale byl stále dost prostorný, aby v něm družina našla ubytování.

Šárecké hradiště v Praze 6

Představu o Pražském hradu, tradičně odvozovanou z rekonstrukce Ivana Borkovského,¹⁵ je nezbytné poněkud upřesnit podle geologických průzkumů.¹⁶ Ukazuje se, že nešlo o náhorní plošinu, ale poměrně ostrý hřbet, který Kosmas oprávněně přirovnával k rybímu hřbetu, ale jeho slova byla z neznalosti morfologie skalního útvaru omylem vztahována na půdorysný útvar hradního ostrohu. Podle geologického průzkumu jej modelovaly dvě skalní kry, oddělené od sebe příčnou dislokací, projevující se na povrchu výraznou brázdou. Západní kra byla širší a plošší, těsně nad brázdou se zvedal pahorek, který lze ztotožnit s pahorkem Žiži, na němž později dominoval biskupský dvůr. Východní kra byla užší a strmější, na jejím hřebenu stály kostely a hradba musela být založena do svahů, takže mezi bází valu a hřebenem byl výškový rozdíl odpovídající zhruba pětipodlažnímu domu. Vlastní knížecí palác byl rovněž založen na úbočí těsně nad brázdou, kde kontroloval cestu k hradu, jež sem stoupala z podhradí úžlabím mezi oběma skalními masívy. Rovných ploch bylo sice na ostrohu minimálně, ale strmé stráně zajišťovaly jeho nedobytnost a bylo možno odtud suverénně kontrolovat pražskou kotlinu.

Za éry Přemyslovců nebyl Pražský hrad zbraněmi nikdy dobyt, a pokud se kdo dostal přes jeho brány, nebylo to vítězství válečné, ale politické.¹⁷

Na úpatí hradu se rozvíjelo podhradí a dosahovalo až k potoku, jenž protékal malostran-

ským úvalem. Na opačné straně Vltavy tábořily čas od času kupecké karavany vybavené vlastními ozbrojenci. Celá široká krajina kolem byla na svou dobu hustě osídlena drobnými zemědělskými osadami a Přemyslovci měli sotva jiné představy o možnostech urbanistického vývoje, než jaký utvářela sociální struktura doby, již pomáhali budovat. Šlo veskrze o otevřená sídliště urbanisticky dosud nestabilizovaná,¹⁸ jejichž ochranu převzal stát a zajišťoval ji zásahy organizovanými z knížecího hradu.

Z vyprávění Kosmy a saských kronikářů¹⁹ známe dosti podrobně průběh konfliktu mezi Břetislavem I. a Jindřichem III. z let 1040–1041. Břetislav zajišťoval obranu země na hranicích, z císařových válečných příprav odhadl trasy nástupu říšského vojska, zatarasil průchody pohraničním hvozdem a uváženou strategií dosáhl plného vítězství.

Pokud vojenská síla státu z nějakého důvodu selhala, byly důsledky kruté, nepřátelské vojsko se nejen na úkor poraženého živilo, ale totálním pálením postihovalo soupeře ekonomicky i morálně a hrady již nemohly velkým vojenským výpravám účinně bránit v postupu. Konečným cílem vojenského tažení dobyvatelů bylo ovládnutí sídelního města, ale většinou docházelo ke smířcímu jednání dříve, než nepřítel do Prahy dorazil.

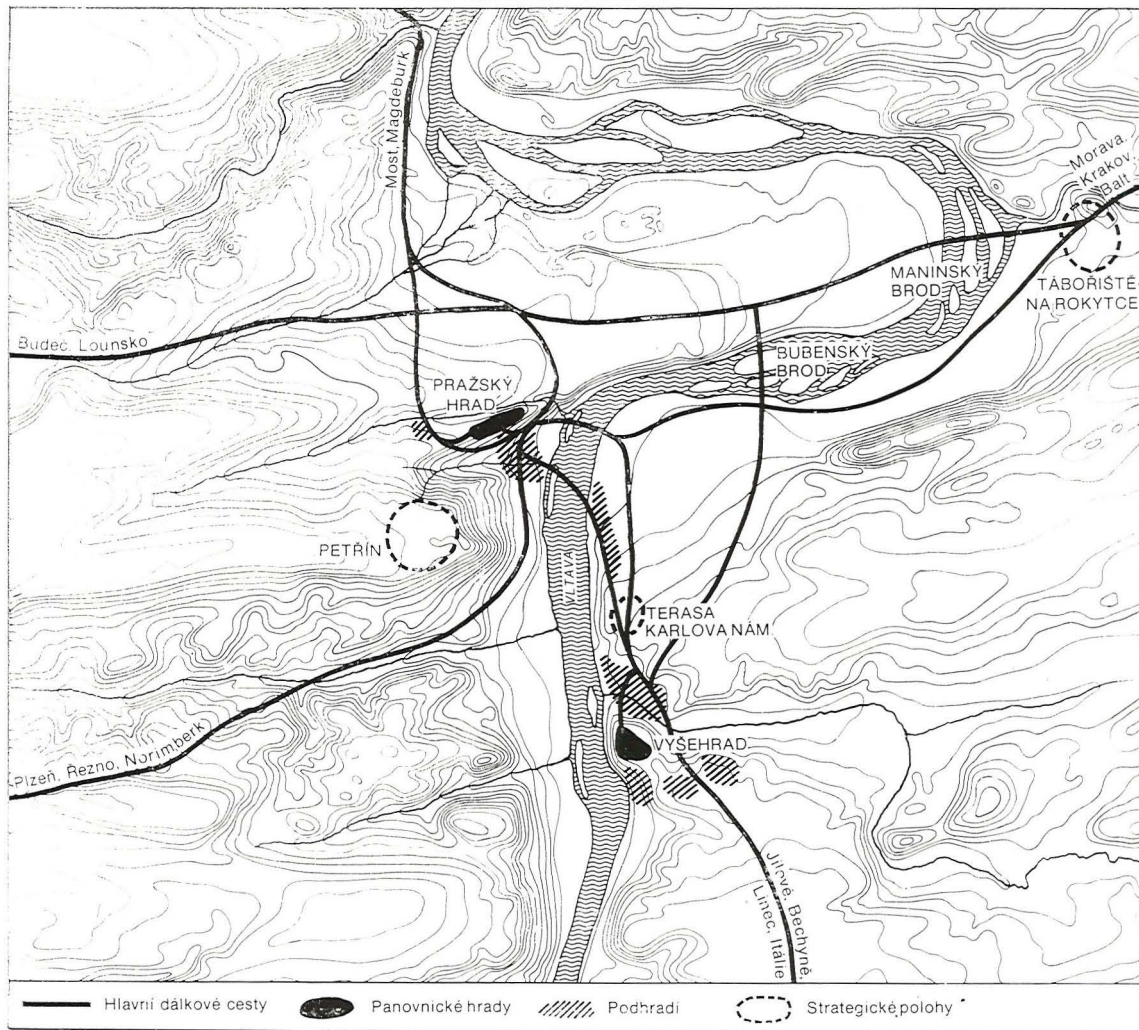
Druhou odvetnou výpravu Jindřicha III. Břetislav již nezastavil. Říšští vojevůdci přicházeli poučení předchozí porážkou, ale hlavní roli tu sehrála zrada některých českých předáků. Jindřich se pak snadno dostal až k sídelnímu městu.

V pražské krajině se vyvinula ještě před zlomem tisíciletí mimořádná situace tím, že na protilehlé straně kotliny vznikl druhý knížecí hrad – Vyšehrad. O jeho původu a funkci probíhá již po řadu desetiletí obsáhlá diskuse. V souhlase s výsledky novodobého archeologického výzkumu²⁰ soudíme, že šlo o strážišť, které mělo za úkol zajišťovat ochranu a kontrolu pravobřežní strany pražské doliny, ale v důsledku vnitřních politických událostí se na sklonku 10. století stalo duplicitním sídlem panovníka²¹ a bylo dobudováno jako druhý hrad. Vyšehrad byl modernější a pevnější než hrad pražský, jehož dřevěné konstrukce po více jak stoletém trvání dožívaly,²² byly vyspravovávány a vyžadovaly přestavbu. Oba pražské hrady náležely od počátku po všechny časy panovníkovi a vojenská i politická role obou pevností ovlivnila mnohé další události a determinovala po svém způsobu i vývoj města.

Duplicitní sídlo panovnického dvora na Vyšehradě přetrvávalo pak téměř půldruhého století a podnítilo vytvoření nového podhradí, jež zaplnilo nejen těsný prostor botičské nivy pod hradem, ale pro nedostatek místa se šířilo i po jeho ostatních stranách. Praha se pak skládala ze dvou hradů, dvou dispozičně zcela od sebe separovaných podhradí a z cizinecké kupecké čtvrti na tzv. Mezihradí, kde se na místě občasných karavanních tábořišť pozvolna usazovaly kupecké osady. Dvojice hradů nad městem tvořila nejen urbanistické dominanty a politická centra, mezi nimiž osudy přemyslovského státu někdy pozoruhodně oscillovaly, ale byla i vojenskou záštitou města a krajiny v intencích sice modifikovaného, ale nadále platného pojetí strategické funkce výšinných pevností.

Projevilo se to hned na zlomu tisíciletí, kdy primitivní systém boleslavské říše ztrácel svou působnost.²³ V prohlubující se krizi se mocenská skupina rozpadla, vzájemně se obviňovala z úpadku státu a jedna frakce dokonce hledala řešení v podpoře polského panovníka, jemuž otevřela brány Pražského hradu. Vyšehrad zůstal nadále v rukou družiníků věrných Pře-

PRAŽSKÁ KRAJINA NA PŘELOMU TISÍCILETÍ

myslovcům, a tak v každém z hradů tyčících se na protilehlých stranách pražské kotliny „vládl“ jiný panovník a nebyl s to ztéci sídlo svého soupeře. Situaci vyřešil z pozice velmoci až německý císař Jindřich II., který usoudil, že moc Boleslava Chrabrého příliš narostla a je třeba ji zredukovat, a že naopak, podpoří-li vládu Přemyslovců, zaváže si je oddaností a poslušností. Když se vypravil s vojskem do Čech, Boleslav Chrabrý se svými bojovníky rychle opustil Pražský hrad²⁴ a Oldřich, který zatím již čekal na Petříně, ho obsadil. Jeho bratr Jaromír pak uvítal Jindřicha II. na Vyšehradě a odtud vyjeli na Pražský hrad demonstrovat jeho ovládnutí.

Z událostí těch dob lze soudit, že oba hrady byly vojensky rovnocenné, o co byl Vyšehrad pevnější a bezpečnější, o to měl Pražský hrad navíc tradici „stoličného“ hradu.

Přemyslovcům se podařilo stabilizovat stát a upevnit jeho organizaci dobudováním soustavy správních hradů, čímž se dotvořily poddanské vazby ve všech sídelních oblastech. Sociální i ekonomické vztahy se strukturalizovaly ve kvalitativně vyšší systém. Hospodářská uzavřenost lokálních zemědělských oblastí byla překonána. Byla prosazena jejich feudalizace, jež se v této fázi stávala produktivním hnutím, rozvíjejícím výrobní vztahy. Naplnily se i fiskální potřeby státní moci, jejichž organizace umožnila záměrně diferencovat tributární požadavky na jednotlivé osady. Hradským správám tributární podíly umožnily vytvořit vlastní vojenské složky, které sice byly podílem jejich hradskeho území na vojenské kapacitě státu, ale přímá dispozice dodávala správcům hradů moci a sebevědomí. Důsledky se pak projevovaly postupným uvolňováním a oslabováním vazby k panovníkovi.

Změny systémové struktury státu se projevy i změnami vojenského systému a strategie. Ty se uplatnily také ve způsobu stavby knížecích hradů, které se musely tomuto směru vývoje přizpůsobit. Ztráta vojenského potenciálu po odsunu značné části družiníků se nahrazovala zvýšenou kvalitou opevnění a v podstatě celkovou přestavbou půdorysné dispozice, odkud vymizely někdejší chaty družiníků a uvolněné prostory zabíraly církevní instituce. Z původních forem vnitřních palácových převratů nabyly boje o moc podoby vojenských operací, při kterých vstupovali do hry družiníci – pozvolna přerůstající ve šlechtu s vlastní vojenskou silou, kterou disponovali na svých beneficiích. Vystupovali na podporu ctižádostivých přemyslovských pretendents, ať již na jejich podnět, anebo z vlastní iniciativy.

Důsledky vlivu a vojenské síly panstva lze sledovat za sporů mezi Vratislavem II. a jeho synem Břetislavem v letech 1090–1091. Mocenská skupina se rozpadla na dva tábory, jeden stál za králem, druhý podporoval jeho syna. Vratislav musel zanechat obléhání Brna, smířit se s bratrem Konrádem a vrátit se do Prahy, kam táhl jeho syn údajně s třítisícovým vojskem, v jehož čele stála řada předních pánů. Rychlé shromáždění početného vojska naznačuje, že využili kapacit, kterými na svých beneficiích disponovali. Brněnský Konrád jen s obtížemi dojednal mezi králem a synem smír, ale Břetislav spolu s druhý, kteří se za něj postavili, vyhledal po čas otcova života exil v Uhrách.²⁵

V roce 1130 bylo odhaleno spiknutí proti Soběslavovi I., v jehož čele stál Miroslav a Střezimír, synové mocného župana Jana. Iniciátorem spiknutí byl kněz Břetislav, vězněný v Děčíně, a zúčastnili se ho i další členové mocenské skupiny, mezi nimi i biskup Menhart.²⁶

Vladislav II. se brzy po svém nástupu na trůn dostal do ostrého konfliktu s nobilitou, v roce 1142 se proti němu postavili „někteří urození v této zemi, konali schůzky rodové a říkali si, že špatně zvolili pána... jedni utekli na Moravu ke knížeti Konrádovi, druhí k Otovi, jiní k Vratislavovi, přibavše k tomu Vladislava, syna Soběslava, Spytihněva a Lupolda, syny vévody Bořivoje... zvolili si za vévodu knížete Konráda, který o to stál". Tomek soudí, že odporu se účastnili téměř všichni vyšší úředníci župní a dvorští, „poněvadž právě ti chtěli úřadů svých užívati podle své libosti". Konflikt se válečně řešil u Vysoké a pokračoval oblehnutím Pražského hradu Konrádem Znojenským. Jde o první prameny zaznamenané komplexní obléhání s použitím bojových a vrhacích zařízení a za vzájemných bojových výpadů. Před příchodem říšského vojska, vyžádaném Vladislavem II., Konrád obléhání přerušil a ustoupil na Moravu.²⁷

Hradiště Závist v Praze 4

Za složitých vnitropolitických a vojenských situací přicházela pražským panovníkům dvojice zdejších hradů vhod, neboť protivníkům sotva stačily síly k ovládnutí obou.

V roce 1105 se pokusil získat panovnický stolec olomoucký kníže Svatopluk. Využil Bořivojovy nepřítomnosti v Čechách a vytáhl se svým vojskem na Prahu. Ale Bořivoj se včas vrátil, zajistil Pražský hrad spolehlivou posádkou a svěřil jeho obranu biskupu Heřmanovi, sám se pak uzavřel s bojovníky sobě věrnými na Vyšehradě. Pražští spojenci nemohli pak Svatoplukovi poskytnout přislíbenou pomoc a otevřít mu brány panovnických hradů. Na jejich dobytí neměl dost sil, a tak mu nezbylo než vydat se druhý den na rychlý ústup.²⁸ Bořivoj II. zabezpečením obou pražských pevností spolehlivými a sobě věrnými bojovníky zůstal suverénním pánem situace.

Vyšehrad byl i nadále pokládán za pevnější a bezpečnější. Kosmas jej sám tak výslovně označuje při líčení událostí z roku 1109, kterých byl osobně svědkem.

Po Svatoplukově smrti zvolilo pražské shromáždění knížetem Vladislava. Když se o vánocích vydal na cestu do Řezna, vrátil se do Prahy Bořivoj znovu uplatňovat svá práva na panovnický trůn. Svými příznivci byl vpuštěn do Pražského hradu, kde se část dvora k němu

přidala, ostatní hrad rychle opustili. Svěřil jeho obranu a správu kmetu Hrabišovi a „téhož dne odebral se do bezpečnějších hradeb Vyšehradu“.²⁹ Vyšehradu více důvěřoval i churvý Vladislav a dal se tam v roce 1124 převést ze Zbečna.³⁰

Ve třicátých letech došlo k nové přestavbě opevnění Pražského hradu³¹ „po způsobu vlašském“ a roku 1143 se tam přemyslovský panovnický dvůr již znovu a definitivně nastěhoval. Vyšehrad zůstal sice nadále v držení českých panovníků, nikdy se nestal pouhým šlechtickým hradem, plnil úkoly pevnosti zajišťující pravobřežní stranu sídelního města, ale nehrál již úlohu duplicitní panovnické rezidence.

Základní principy feudálního systému začala od počátku deformovat egocentrická složka lidského faktoru, projevující se v tom, že feudální mocenské třídy nebyly vlastní abstraktní pojmy, že chápala moc jako osobní výsadu a vládu nad svěřeným územním beneficiem jako osobní užitkové vlastnictví půdy a poddaných, jehož využívala ve svůj prospěch. Časem se šlechtě podařilo prosadit dispoziční práva a konečně i normativní úpravu pozemkového vlastnictví. Půda se jí stala zdrojem zisku, a proto se soustředila na její kultivaci a dosídlování. Vytváření alodiálního šlechtického pozemkového majetku vedlo k rozpadu hradske soustavy, vesničané se stali přímými poddanými své vrchnosti a jí odevzdávali požadované renty a poddanské služby. Na svých pozemcích zajišťovala pak šlechta přímou správu, a tím zastávala převážnou část funkcí státních orgánů. Za této fáze feudální systémové struktury stal se přemyslovský stát potenciálním součtem zájmových mocenských sil a skupin překrývaných již jen formálně tradicí patriarchální monarchie.

Ve vojenském systému této doby se zákonitě odrážela struktura soudobé společnosti a státu. Rozdrobení státní organizace vedlo k tomu, že každý feudál, včetně panovníka, si držel vlastní vojenský sbor a v případě potřeby jej rozšiřoval dalšími složkami rekrutovanými z řad poddaných. Vojsko státu se tedy skládalo ze „soukromých“ vojenských sborů jednotlivých feudálů. Útvary sestavené z poddaných zemědělců tvořily lehce ozbrojené a špatně vycvičené složky. Jádrem vojska a jeho aktivní bojovou silou byla jízda, vedená osobně feudály. Byla složena z „vojáků z povolání“, a to jednak z členů strážní „družiny“, již si feudál trvale vydržoval, jednak z rytířů, kteří ve vojenství hledali svou seberealizaci, uplatnění svých ambicí, přičemž usilovali i o získání „zásluh“ a materiálních výhod, které motivovali ideály rytířské cti. V těchto řadách se shromažďovali druhorození synové šlechty, drobní venkovští vladkové a svobodníci. Centry vojenského potenciálu zůstávaly stále feudální hrady, tentokrát už nejen panovnické, ale i soukromé hrady šlechty.

Celkový trend struktury vojenského systému státu je patrný ze soupisu požadavků předložených po vymření Přemyslovců v roce 1310 Janu Lucemburskému.³² Král musel potvrdit, že páni a vladkové nejsou povinni na svůj náklad k službě vojenské než toliko na obranu a zabezpečení pokoje země České a Moravy, a že nemusí poskytovat králi pomoc mimo hranice země. Pokud by tak šlechta učinila, mělo to být dobrovolně a na útraty panovníka. Šlo o vztahy utvářející se a působící nepochybně již dlouho předtím. Přivodily obtíže i Vladislav II., když v roce 1158 připravoval tažení do Itálie proti Milánským, což se setkalo na sněmu s odporem. Vyhlásil proto, že odmění příslušnou hodnotí a penězi, „jak se sluší a patří“, kdo ho bude na tomto tažení podporovat. Dobrovolníků se tehdy přihlásilo dost, nejen

urozená mládež, a i venkovský lid, jehož „ruce se spíše hodily k motyce a rádlu, ozbrojil se štíty, kopími“ a jinými zbraněmi.³³ O století později stala se vojenská struktura feudálního státu osudná Přemyslu II., když se pokoušel čelit partikularismu šlechty a zabránit rozpadu státu vytvořením suverénní centralizované monarchie. Vojenské sbory podléhající šlechtě jej na bojišti opustily, a tím vydaly přesile nepřátel.

V Praze je pro tuto dobu příznačné soustředění panovnické rezidence na nově přestavěném a upraveném Pražském hradě, kde se královský dvůr rozvinul v reprezentativního představitele přemyslovského státu a stál v čele rytířského hnutí zaměřovaného k zápasům za ideální hodnoty a čest rodového erbu.

V tomto období lze sledovat ještě některé vojenské akce vnitropolitického charakteru, za kterých došlo i k obléhání Pražského hradu, nebo spíše k blokadě jeho západní brány, doprovázející pokusy dosáhnout politického řešení.

V roce 1179 usiloval o získání hradu Soběslav a po neúspěšném jednání se odhodlal k pokusu o odstranění Bedřicha na otevřeném poli v bitvách u Loděnic a u vsi Rybníčku. Roku 1182 odešla část mocenské skupiny Bedřichovi poslušnost, zvolila za knížete Konráda Otu, ale musela s ním tábořit delší čas před branou Pražského hradu, než jej získala do své moci. Bedřich se však brzy se zahraniční pomocí na trůn vrátil.³⁴ O dva roky později znovu bezúspěšně obléhal západní bránu hradu po deset dnů bratr Soběslava II. Václav.³⁵ V roce 1191 obléhali Hrad marně po tři měsíce Bedřichovi bratři Přemysl a Vladislav. Přemysl dosáhl knížectví až po císařově zásahu následujícího roku.³⁶ Proti němu se však postavil pražský biskup Břetislav Jindřich a po pěti měsících blokády Hradu, obsazeného posádkou věrnou Přemyslovi, získal na krátký čas i světský stolec.³⁷

Žádnou z těchto akcí nelze označit za válečné dobývání Hradu, na to byla pražská panovnická rezidence příliš dobře opevněná. Vojska pretendentů měla podporu vždy jen části mocenské skupiny, byla svolána zpravidla narychlo, bez širší přípravy a bez větších movitých prostředků; na celkové obležení a dobývání Hradu by bezpochyby nedostačovala. Ke skutečné vojenské akci zde došlo až v polovině 13. století za odboje Přemysla II. proti Václavu I.

Král se usadil na Starém Městě pražském v Anežském klášteře a odtud řídil obléhání Hradu, hájeného stoupenci jeho syna. Obklíčil jej ze všech stran, rozestavil obléhací stroje a přivolal jihlavské havíře k provedení podkopů. Dobytelé měli značnou výhodu v dokonalé znalosti obranného systému Hradu a jeho existenčně nezbytných zařízení; znemožnili zřejmě obráncům i přísun vody. Po deseti dnech ostrých bojů bylo zahájeno jednání o smír otce se synem a posádka, hájící pro Přemysla Pražský hrad, se vzdala.³⁸

Jinak po převážnou část 13. století nedošlo na území Prahy k širším vojenským operacím. Vnitřní společenská stabilizace i hospodářská prosperita země přispěly ke vzrůstu významu přemyslovského státu a krize německé říše, spojená s rozpadem císařské moci, uvolnily prostor a otevřely cestu k prioritnímu politickému postavení Českého království ve střední Evropě. Za této konstelace se válečné akce přesunuly za hranice státu.

Mimo panovnické hrady nacházely se v pražské kotlině ještě některé strategické polohy, jež za raného středověku sehrály svou roli v bojích o sídelní město. Třebáže stručné záznamy soudobých kronikářů vynechávají podrobnější popisy událostí, přesto se analisté o některých

polohách zmiňují, i když mnohdy opomenuli, či spíše nepokládali za nutné topografické údaje upřesnit. Závažnou úlohu hrál zřejmě Petřín.

† V roce 1004 se zde ukrýval se svými bojovníky Oldřich, napomáhal k vypuzení Poláků z Pražského hradu a připravoval jeho obsazení.³⁹ V roce 1041 dovršil Jindřich III. vítězství nad Břetislavem I. tím, že stanul nad Prahou na „hoře Šibeničné“.⁴⁰ Tradiční výklad ztožňující uvedený název s popravním vrchem pod Vítkovem zpochybnilo novodobé výzkumy, které prokázaly, že vytvoření staroměstského tržiště a okolní zástavby je až z doby mnohem pozdější. Žižkovský Šibeniční vrch se tehdy nacházel příliš daleko a zcela bez kontaktu se soudobým městem. Pokud by se císař se svým vojskem dostal od západních hranic Čech z nejasných důvodů na opačnou stranu pražské kotliny, sotva by ho upoutal tento nevýrazný pahorek pod Vítkovem. Bude tedy spolehlivější vrátit se k výkladu Alžběty Birnbaumové⁴¹ a spojit někdejší „monticulo Sibenica“ s Petřínem, kde je popravětiště prameny výslovně doloženo od počátku 12. století.⁴²

Roku 1178 přitáhl k Praze se silným vojskem Bedřich a utábořil se na Strahově, kde jej premonstráti uvítali.⁴³ Severně od kláštera nad údolím Brusnice nezbyvalo mnoho místa, protože tu byly hřbitovy, a tak Bedřichovo vojsko stanulo opět na temeni Petřína, odkud se připravilo k útoku na západní hradbu Pražského hradu, jehož posádka mu pak brzy otevřela brány.

Petřín poskytoval nejvhodnější polohu pro kontrolu i blokádu Hradu a umožňoval přehled o všech pohybech v celé kotlině. Tyto důvody vedly zřejmě i Karla IV. k tomu, aby Petřín začlenil do malostranských hradeb, a jeho strategická poloha neztratila atraktivnost ani v pozdějších válkách o Prahu.

V raně středověkých pramenech se několikrát objevuje jako nástupní místo k Praze poloha při potoku Rokytce. V těchto místech se utábořila již polská výprava Břetislava I., přinášející v roce 1039 do Prahy ostatky sv. Vojtěcha.⁴⁴ Roku 1091 přitáhl se silnou skupinou bojovníků k Rokytce Břetislav a připravoval se svést boj se svým otcem Vratislavem II.⁴⁵ Později, za bojů o trůn uvolněný vraždou knížete Svatopluka (roku 1109), tábořil na Rokytce s vojskem jeho bratr Ota, aby pomohl novému knížeti Vladislavovi udržet Prahu.⁴⁶

Při ústí Rokytky vstupovaly do vltavské kotliny dálkové cesty z Moravy, Uher, Polska i Slezska a ostrovy, nanesené potokem do vltavského řečiště, vytvořily brod do dejvického území a k Pražskému hradu. Blokáda těchto cest, ať již při potoce anebo na některé z výšin obklopujících povodí Rokytky, měla bezpochyby svůj strategický význam. Tato poloha umožňovala přípravu k nástupu do pražské doliny cestou pod Vítkovem – anebo i včasný ústup v případě neočekávaných překážek. S touto branou pražských východních dálkových cest snad souvisel název Strahov, označující podle některých starých map východní část hřebenu Vítkova.

Roku 1105 pokusil se o získání knížecího stolce olomoucký Svatopluk, přitáhl se svým vojskem ku Praze a usiloval dostat se nejprve od západu na Pražský hrad. Když jeho brány zůstaly zavřeny, vrátil se lubenským brodem na pravobřežní stranu doliny, kde „rozbili stany mezi oběma hrady, na tom místě, kde se konaly týdenní trhy“, a očekával, že v noci dostane od spojenců zprávy.⁴⁷ Václav Vladivoj Tomek i Zdeněk Fiala soudí, že to bylo na dnešním

Karlově náměstí,⁴⁸ které leží asi v polovině cesty mezi oběma hrady na vyvýšené plošině, jež se tehdy zvedala nad hladinou řeky zhruba dvacet metrů vysokými skalnatými stráněmi, z nichž severní, na níž později stál jakýsi dvorec s románským kostelem sv. Václava, se nazývala Břežská skála. Panovnický dvůr v těch dobách přebýval téměř trvale na Vyšehradě, jeho vlivem soustředil se život sídelního města do vyšehradského podhradí a tržiště se pochopitelně rozvinulo v jeho bezprostředním dosahu. Plošina nad Břežskou skalou skýtala k tomu nejvhodnější podmínky. Šlo o útvar výrazně předělující pražskou kotlinu, vytvářející další strategickou polohu, blokující přímé spojení mezi oběma hrady.

Některá místa na území Prahy vojenské operace feudálních vojsk zcela pomíjely. Neuplatnila se snad nikdy Letná, neumožňující tehdejšími prostředky postihnout ani Hrad, ani jeho podhradí. Po letenské pláni procházela však cesta od bubenského a maninského brodu k Hradu a do Dejvic, kde navazovala na stezku Magdeburskou. Po ní prošla mnohá vojska, jež dobývala, či bránila Prahu; přesto se tyto polohy v kronikářských záznamech neobjevují.

Třebaže informace o militárních historiích přemyslovského města jsou stručné, je z nich patrné, že se vojenské akce vyhýbaly místům intenzivněji засídleným, bezpochyby nikoli z humanitních důvodů, ale že v prostředí hustší zástavby byli bojovníci v tehdejší výzbroji ohroženi ze všech stran a snadno napadnutelní z týlu. Většina útoků na Pražský hrad byla vedena od západu. O dobývání jižní brány, jež tvořila hlavní spojnicí mezi panovnickým sídlem a jeho podhradím, nenacházíme žádnou zmínku. Podhradí si za každého boje o Prahu vytrpělo své, jeho zástavbu z lehkých materiálů postihovaly požáry, ale oproti zemědělským osadám, jež válečná tažení lehce smetla, bylo osídlení pod panovnickým hradem již natolik kompaktní a rozměrné, že se stávalo pro dobyvatele problémem. Omezovalo masové operace a přinášelo ohrožení týlu bojovníků. Proto se husté podhradské zástavbě pokud možno vyhýbali, a ta se stávala strategickým faktorem, jehož význam s rozvojem zástavby a její kvality stále narůstal.

Zhruba od poloviny 11. století objevily se ve struktuře podhradí novotvary, které se po další časy staly nedílnou součástí městského urbanismu. Šlo o panské dvorce družiníků vázaných službou již zcela mimo sídelní město, ale nezbytnost udržovat trvale úzké kontakty s panovnickým dvorem – představujícím politické centrum státu – vyžadovala dlouhodobé pobyty v Praze. Na území rezidenčního hradu již neměli své sruby, panovník je ani nehodlal nadále vyživovat a odkazoval je na udělená beneficia.⁴⁹ Budovali si proto v podhradí vlastní domy doprovázené skupinou chat služebného lidu a mnohdy i vlastní soukromou kaplí. Starší dispozice městských panských dvorců dosud neznáme, dochovaly se však některé kamenné kostely, nebo alespoň zprávy o jejich existenci, určující polohy někdejších dvorců. Z pozdější doby se z nich dochovaly kamenné obytné domy. Bytelnější stavební konstrukce dvorců vytvářely v zástavbě města lokální tvrze a někteří badatelé soudí, že byly v půdorysu města mnohdy rozmisťovány zcela záměrně.⁵⁰

Ve vojenských událostech na území Prahy nacházíme záznam o dvorci v roli tvrziště až z roku 1249, kdy se za konfliktu mezi Václavem I. a Přemyslem bojovalo o biskupský dvůr na Malé Straně a o mosteckou věž.⁵¹ Přemyslovi stoupenci je dlouho nepodrželi, ztratili zřejmě odvahu bojovat uprostřed města, biskupský dvůr vypálili a stáhli se na Pražský hrad.

Filiální dvorce si zřizovaly záhy i mimopražské kláštery a některé z nich byly značně rozsáhlé. O jejich výstavbě a zařízení postrádáme zatím přesnější informace. Podrobnější zprávy se dochovaly o městských kláštorech, jejichž objekty tvořily skutečné pevnosti. Byly to mohutné kamenné stavby, obklopené vlastní hradbou a někdy i příkopem. Klášter johanitů u Juditina mostu anebo komendu německých rytířů na okraji zástavby staroměstského rynku lze srovnávat s městskými hrady. Diskuse o těchto objektech se kloní k názoru, že alespoň některé z nich byly z vůle a za podpory panovníka záměrně založeny jako strategická centra zabezpečující interiér sídelního města, případně vstupní trasy dálkových komunikací.

Jisté opory k tomuto názoru lze spatřovat v úloze Strahovského kláštera za některých vojenských operací před západní branou Pražského hradu. O ostatních kláštorech se soudobí kronikáři při popisu zdejších válečných událostí přímo nezmiňují a problematika funkce těchto pevností zůstává otevřená. Mohly působit i pasívně. Zajištění Juditina kamenného mostu dvojicí pevností, johanitskou komendou a biskupským dvorem bezpochyby odrazovalo od přechodu řeky po mostě a vojska raději volila bubenský brod.

Církevní instituce nebyly ve středověkém městě jedinými individuálně opevněnými objekty. Ladislav Hrdlička doložil příkop u Týnského dvora při staroměstském tržišti⁵² a otevřel otázku, zda před vyzdvižením městských hradeb nepatřil příkop k běžné výbavě i řady jiných městských objektů, snad panských dvorců.

Z dochovaných pramenů lze usuzovat, že vojenské akce na pražském území se za raného středověku vlastnímu městu⁵³ vyhýbaly a do jeho interiéru zasahovaly vcelku výjimečně. Cílem všech vojenských akcí byl panovnický stolec, zaměřovaly se proto na zdejší hrady. Z kontextu všech informací, které máme k dispozici, ať jde o písemné prameny, studie historicko-urbanistické i výsledky dosavadního archeologického výzkumu, lze soudit, že zdejší podhradí i Mezihradí neměly dříve vlastní opevnění a patrně je ani nepotřebovaly. Jejich ochranu a bezpečnost zajišťoval stále platný systém pevností, jednak obou hradů, jednak opevněných objektů uvnitř zástavby.

Tato strategie ztrácela na funkčnosti a její nedostatky se začaly projevovat v období dalších strukturálních proměn feudálního systému přemyslovského státu, kdy přerůstal v kvalitativně složitější soustavu. Jejich důsledkem se začala i Praha rozvíjet ze svých raných forem v město vrcholného středověku.

Zasídlení obou podhradí skončilo a další vývoj se soustředil do Mezihradí, to jest území dnešního Starého Města, vyhrazeného ve starších dobách kupeckým karavanám, na jejichž původních tábořištích vyrostly kupecké osady. Někdy od sklonku 11. století začaly se řadit podél dolní vyšehradské cesty filiální panské dvorce, které spolu se skupinami řemeslníků postupně zaplnily zhruba za půl století celou nivu, to jest nejnížší vltavskou terasu táhnoucí se podél řeky od Břežské skály až po František. Po polovině 12. století vývoj města zesílil a přesunul se na plošinu staroměstské (tzv. maninské) terasy. Na jejím okraji se rozložilo prostorné tržiště, jež záhy obklopil široký pás domů kupců a řemeslníků, na který navazovala v druhém sledu další, ne již zcela kompaktní zástavba panských dvorců, církevních institucí a různých výrobců. Rozvinulo se tak velké výrobní a obchodní centrum, ve kterém se pro další časy soustředilo tržiště pražského společenského a hospodářského života. Koncentrovaly

se zde značné movité hodnoty, na jejichž akumulaci měla největší podíl podnikatelská činnost patriciátu, který se věnoval těžbě a prodeji drahých kovů,⁵⁴ obchodu se zahraničím, specializované výrobě (zlatnictví aj.) a pronájmu hospodářských úřadů státního aparátu.⁵⁵ Movité bohatství vyvolalo požadavek zabezpečení města fortifikací. Nebezpečí napadení města nespočívalo pouze v tom, že šlo o mocenské a politické ústředí státu, ale i v jeho významu hospodářském, soustřeďujícím zde vysoké hodnoty. Mnozí ze zdejších hospodářských magnátů disponovali většími movitými prostředky než kterýkoliv šlechtic. Pro tuto situaci bylo příznačné, že přednostně byla opevněna právě ona nejmladší čtvrt podnikatelů, obchodníků a výrobců soustředěných kolem staroměstského tržiště a nikoliv území na levém břehu Vltavy, přiléhající k mocensko-politickému centru.

Malostranské podhradí bylo opevněno a zapojeno do fortifikačního systému Hradu téměř o čtvrt století později z iniciativy Přemysla II. a sledovalo zřejmě dvojí účel. Předně mělo zvýšit obranyschopnost panovnického sídla rozvinutím a prodloužením linie hradeb, ale současně proměnou urbanistické struktury a nahrazením drobných řemeslníků dalšími měšťanskými podnikateli mělo přispět ke zvýšení zisku královské pokladny.

Výbudováním městské pevnostní soustavy ztratil svou funkci Vyšehrad a čekal pak celé století, než mu Karel IV. znovu vrátil jeho úlohu v soustavě nového opevnění města. Stejně tak ztratily svou funkci všechny individuální pevnosti uvnitř města, jejichž příkopy se pak zasypávaly a hradby odstraňovaly.

Původní systém obrany, zajišťovaný souborem pevností, obou hradů a jednotlivých objektů tvrzistního charakteru uvnitř města, nahradil systém kvalitativně odlišný, převádějící obranu do souvislé dlouhé obranné linie vysunuté na okraj města, která donutila případné dobyvatele k rozředění a oslabení i značně kapacitních vojenských sil.

Praha se tedy stala opevněným městem a řadila se v severní Evropě mezi největší.

POZNÁMKY

¹ Rybakov, B. A.: *Early Centuries of Russian History*, Moscow 1965, s. 48.

² Píř, J. L.: *Starožitnosti země české III–I*, 1909, s. 364; Filip, J.: *Praha pravěká*, Praha 1949, s. 134; Turek, R.: *K počátkům Prahy*, PA 1948/49, Praha 1950, s. 64; Kudrnáč, J.: *Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou*, PA LIV, 1963, s. 207 n.; Mašek, N.: *Nové poznatky z výzkumu na hradišti v Praze-Butovicích*, AR XXII, 1970, s. 272–285; Mašek, N.: *Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné*, Acta Musei pragensis 71, Praha 1971, s. 79–82.

³ Píř, J. L.: *Starožitnosti III/1*, s. 360; Turek, R.: *Stav výzkumu staročeských hradišť*, Slavia Antiqua I, 1948, s. 485–535; Turek, R.: *Šárka v pravěku*, Zprávy památkového sboru hl. m. Prahy, X, 1949, s. 114–142; Kudrnáč, J.: *Vývoj slovanského osídlení*, s. 206; Bulletin záchranného oddělení AÚ 2, 1954; Mašek, N.: *Pražská výšinná sídliště*, s. 8–24.

⁴ Filip, J.: *Praha pravěká*, s. 135; Turek, R.: *K počátkům Prahy*, s. 64; Mašek, N.: *Problémy opevnění slovanského hradiště a nálezy keramiky pražského typu na Zámkách u Bohnic*, AR XVII, 1965, s. 182–193; Mašek, N.: *Pražská výšinná sídliště*, s. 24 n., 79.

⁵ Filip, J.: *Praha pravěká*, s. 135; Filip, J.: *Stavební ráz pravěkých hradišť*, in: *Cestami umění*, Praha 1949, s. 35; Turek, R.: *K počátkům Prahy*, s. 65; Kudrnáč, J.: *Vývoj slovanského osídlení*, s. 210.

- ⁶ Hásková, J.: Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století, SbNM, A. hist., XXIX, 1975, s. 108 n.; Nechvátal, B.: Vyšehrad a počátky Prahy, Folia Historica Bohemica 5, 1983, s. 39–53.
- ⁷ Choc, P.: Boje o Prahu za feudalismu, Praha 1957, s. 36, 41, 50; nově Janáček, J.: Malé dějiny Prahy, Praha 1983, s. 14.
- ⁸ Filip, J.: Praha pravěká, s. 129; Pleiner, R. et al.: Pravěké dějiny Čech, Praha 1978, s. 755–757.
- ⁹ Váňa, Z.: Objevy ve světle dávných Slovanů, Praha 1977, s. 19.
- ¹⁰ Srov. Helmondova Slovanská kronika, překlad K. Vrátného, Praha 1947: „Kdykoliv zazní poplach válečný, ženy a děti ubezpečí se v pevnostech“.
- ¹¹ Šolle, M.: Hradisko jako doklad společenské organizace v době hradištní, PA III, 1961, s. 528.
- ¹² Benda, K.: K otázkám počátků Prahy, Umění 21, 1973, s. 471–476; Ječný, H.: Počátky pražských tržišť, Staletá Praha XVI, 1986, s. 51.
- ¹³ Havlík, L.: Morava 9. a 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace, Studie ČSAV č. 7, Praha 1978.
- ¹⁴ Fiala, Z.: Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí, ČSČH XIV, 1966, s. 58.
- ¹⁵ Publikace in: Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961, s. 36; Borkovský, I.: Pražský hrad v době přemyslovských knížat, Praha 1969, obr. 62; aj.
- ¹⁶ Prantl, F.: O geologické stavbě hradčanského ostrohu, ZPP I, 1937, č. 10, s. 5–7.
- ¹⁷ Snad jen za konfliktu mezi Václavem I. a Přemyslem, ale ani zde nebylo válečné řešení zcela jednoznačné.
- ¹⁸ Klápště, J., Smetánka, Z., Dragoun, Z.: Příspěvek ke studiu zemědělského zázemí středověké Prahy, AR XXXV, 1983, s. 419–420.
- ¹⁹ Kosmas II, kap., s. 9–12; Annalista Saxo, MG SS VI, s. 634–685; Annalista merseburský, MG SS XVI, s. 171–172; aj.
- ²⁰ Nechvátal, B.: Vyšehrad a počátky Prahy, 1983.
- ²¹ Prvním panovníkem, který se přestěhoval se svým dvorem na Vyšehrad, byl patrně Boleslav II., za sporů s biskupem Vojtěchem. Šlo o dlouhodobý mocenský a ekonomický zápas se Slavníkovci, který se blížil k vyvrcholení. Doklad o pobytu panovníka na druhém pražském hradě je spatřován v činnosti vyšehradské mincovny, neboť v českém prostředí bývala mincovna vždy bezprostřední součástí panovnického dvora. Srov. Hásková, J.: Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století, SbNM ř. A–hist., sv. XXIX, 1975, s. 109–110.
- ²² Borkovský, I.: Pražský hrad v době přemyslovských knížat, Praha 1969, s. 53.
- ²³ Krzemińska, B.: Krize českého státu na přelomu století, ČsČH XVIII, 1970, s. 497–532.
- ²⁴ Kosmas I, 34–36; Novotný, V.: České dějiny I/1, s. 681–683.
- ²⁵ Kosmas II, 46; Tomek, V. V.: Dějepis Prahy I, s. 112.
- ²⁶ Tomek, V. V.: Dějepis I, s. 123–124.
- ²⁷ Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského, kap. 3–4.
- ²⁸ Kosmas III, kap. 17.
- ²⁹ Kosmas III, kap. 29.
- ³⁰ Kosmas III, kap. 57.
- ³¹ Kanovník vyšehradský, kap. 222.
- ³² Codex juris Bohemici II, kap. 1.
- ³³ Vincenciův letopis, kap. 16.
- ³⁴ Jarlochův letopis, kap. 16.
- ³⁵ Jarlochův letopis, kap. 26.
- ³⁶ Tomek, V. V.: Dějepis I, s. 134.
- ³⁷ Vincenciův letopis, kap. 29.
- ³⁸ Tomek, V. V.: Dějepis I, s. 176–179.
- ³⁹ Novotný, V.: České dějiny I/1, s. 691–692; Tomek, V. V.: Dějepis I, s. 35.
- ⁴⁰ Kosmas II, kap. 12; Annalista Saxo, MG SS VI, kap. 685.

- ⁴¹ Birnbaumová, A.: Petřín ve středověku, in: *Kniha o Praze*, 1933, s. 56–83.
- ⁴² Kosmas III, kap. 24. Zprávy o popravách na Petříně pokračují do roku 1250 – důsledky Přemyslova odboje proti Václavu I.
- ⁴³ Jarlochův letopis, kap. 10.
- ⁴⁴ Kosmas II, kap. 5.
- ⁴⁵ Kosmas II, kap. 46.
- ⁴⁶ Kosmas III, kap. 30.
- ⁴⁷ Kosmas II, kap. 17.
- ⁴⁸ Tomek, V. V.: Dějepis I, s. 24; Fiala, Z.: O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích a diplomatických pramenech 12. a 13. století až do založení Starého Města pražského, in: *Z českých dějin*, Praha 1966, s. 40.
- ⁴⁹ Krzemińska, B., Třeštík, D.: Přemyslovská hradíště a služební organizace přemyslovského státu, *AR XVII*, 1965, s. 626.
- ⁵⁰ Mrusek, H. J.: *Gestalt und Entwicklung der feudalen Eigenfestigung im Mittelalter*, Berlin 1973.
- ⁵¹ Novotný, V.: *České dějiny I/3*, s. 811–812.
- ⁵² Hrdlička, L.: *Praha 1, Staré Město Ungelt*, PSH XIII, 1981, s. 165–168.
- ⁵³ Obdobně jako stát není nazýván státem teprve od doby, kdy je konstituován ústavou a má svůj systematicky působící státní aparát, ale jsou pod tento pojem zahrnovány i jeho starší fáze ve své systémové struktuře výrazně odlišné, mělo by se i město chápat jako typ sídliště společensky i ekonomicky diferencované od agrárního prostředí, a to již od jeho prvních fází a nehledat všemožné opisy pro časná stadia jeho vývoje do doby právního konstituování a samosprávy.
- ⁵⁴ Janáček, J.: Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století, *ČsČH XX*, 1972, s. 875–905.
- ⁵⁵ Purš, J., Kropilák, M.: *Přehled českých dějin I/1*, Praha 1980, s. 200, 209.